

Forløberne for Assistenskirkegaard paa Nørrebro

H. Weitemeyer i Historiske Meddelelser om København, 5. bd., hefte II. København 1915, Side 81-117

Her gengives:

- Indledning, side 81-83
- III. Vor Frue Kirkes Assistenskirkegaard Linden, side 101-107
- VI. Trinitatis Kirkes Assistenskirkegaard, side 108-110

Indledning

DET var under Pesten i 1711, at de første saakaldte Assistenskirkegaarde i København opstod. Før den Tid kendte man, med ganske faa Undtagelser, kun til Begravelsespladser i Kirkerne og paa de smaa Kirkegaarde, som omgav dem, og i Farsotens første Maaneder blev de allerfleste Pestlig jordede her. Det bedste var at hvile i selve Kirken, saa var man Himlen nærmere, men det var ogsaa det dyreste; var der mindre Raad, maatte man tage til Takke med Pladsen uden for Gudshuset. Men Kirkerne og deres Kirkegaarde blev snart saa overfyldte, at der maatte tænkes paa Udveje. Graverne ved Kirkerne, som tjente gode Penge i de Dage og saa deres Fordel ved at tage mod saa mange Lig som muligt, fandt vel længe Plads ved at stable Kisterne oven paa hinanden i Gravene, som efter Forordningen skulde være mindst tre Alen dybe; ja ofte tog de de nedsatte Kister op igen for at gøre Gravene dybere, og det var ikke ualmin-deligt, at disse indeholdt indtil fem Kister, den ene oven paa den anden, saa at den øverste kun havde et tyndt Lag Jord, knap en halv Alen, over sig, og tit lod man Gravene staa aabne fra den ene Dag til den anden, saa var Ulejligheden saa meget mindre, naar de næste Lig kom ind (note: Regnehogsforfatteren, Klokke ved Trinitatis Kirke Søren Mathiesen, der just ikke er kendt for sin Uegennyttighed og paa flere Maader har gjort sig fortjent til et mindre godt Eftermæle, blev saaledes tiltalt for de Uordner, der i denne Henseende fandt Sted paa Kirkegaarden.).

Men det kunde jo kun gaa til en Tid. Ved det i Begyndelsen af Juli indrettede Hospital paa Vodrofgaard anlagdes der straks en Kirkegaard paa en Mark ved Siden af, og ved Midten af Maaneden udlagdes der Jord til en ny Pestkirkegaard for fattige og ubemidlede uden for østerport mellem Citadellet og Sol-daterkirkegaarden, den nuværende Garnisonskirkegaard. Men denne, der straks toges i Brug og gennemgravedes med lange, tre Alen dybe Grøfter til Optagelse af Ligene, var ogsaa snart overfyldt, og det samme var Tilfældet baade med Soldaterkirkegaarden og den nærliggende, allerede 1666 anlagte Baadsmanskirkegaard (Skibs-kirkegaarden), hvor Forholdene var endnu forfærdeligere end paa de andre, da den var Begravelsesplads for det særlig af Pesten hjemsøgte, tætbefolkede Nyboder; her lag Mængder af Lig Dag efter Dag og ventede paa at blive jordede.

Tilstanden i Byen var om muligt endnu værre. Vejene over Kirkegaardene blev mere og mere ufremkommelige. Liglugten gjorde Opholdet i Kirkerne næsten uudholdeligt, og Klagerne over den

ulidelige Stank i Kirkernes Nabolag blev stadig lydeligere. Og lidet hjalp det, at man brugte ulæsket Kalk i større Mængder og kørte Sand ind paa Kirkegaardene for at dække Gravene, endsige at man affyrede Kanoner for at sprede Stanken. Der magtte skaffes Plads. Men radikalt gik man ikke til Værks. Det eneste rigtige havde selvfølgelig været helt at forbyde Begravelser inde i Byen; men ikke een Røst hævede sig derfor, saa vidt vides; de religiøse Følelser stred alt for meget mod det. Man gik tværtimod den modsatte Vej og udvidede Byens Kirkegaarde. Holmens Kirke tik saaledes Tilladelse til at benytte den, gamle St. Anna Kirkegaard ved Guldhuset (omtrent hvor nu Sølvgades Kaserne ligger), som ogsaa blev taget i Brug i 1662 under en heftig Blodsot, og Nicolai, Helligaands, Frue, Trinitatis og St. Petri Kirker fik nye smaa Assistenskirkegaarde i Byens tættest befolkede Kvarterer (note: Nicolai Kirke fik egentlig to, nemlig foruden den her omtalte, »Landgreven", en paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Holmsgade (dengang Ulkegade); men denne, »den lille Urtegaard« eller »den gamle Urtehave«, var kun en Fortsættelse af den ved Kirken liggende Kirkegaard (se Kbhvns. Dipl. VIII p. 438).

Disse fem »Pestkirkegaarde« — sammen med en sjette, Vartovs og Vajsenhusets, som vel var anlagt tidligere, men ogsaa maa regnes til Kategorien — bestod til Novbr. 1760, da de afløstes af den for alle Kirkerne fælles Assistenskirkegaard paa Nørrebro. De var tilsammen kun noget over 2 Tdr. Ld., var Fattigkirkegaarde, som kun benyttedes til Fattiglemmer og den ubemidlede Befolkning, og var, som de laa midt inde i Bygningskarreerne, helt omgivne af de smaa og trange Huse med deres Bagbygninger og Gaardspladser, og slet indrettede og gennemgaaende daarligt vedligeholdte, langt fra nogen Pryd for København og en Haan mod al Hygiejne, endog set med Datidens øjne. Det er om dem, jeg skal fortælle lidt, der synes mig at have nogen topografisk og kulturhistorisk Interesse

(note: Se om Indledningen Mansa, Pesten i Helsingør og Kbhvn. p. 135 flg. og C. Bruun, Kbhvn. II p. 452 fig. — Stoffet er i øvrigt væsentlig hentet dels fra Kirkebøgerne, dels fra Magistratens Resolutionsprotokoller (Rpr.) og Kopibøger (Kpb.) samt fra »Dokumenter ang. Assistenskirkegaardene«, Pakke 1 (Pk.) i Raadstuearkivet.)

III.

Frue Kirkes Assistenskirkegaard Linden laa omtrent i Midten af Karreen mellem Store Fiolstræde, Rosen-gaarden, Peder Huitfeldtstræde og Skidenstræde eller, som det nu hedder, Krystalgade. Indgangen var i det godt 40 Al. lange Grundstykke langs Fiolstræde, hvor der ogsaa var Begravelser ud til Gaden, i nuv. Nr. 34, hvor der nu ligger et nyt Gæstgiversted »Linden«, som indtager hele den tidligere Plads langs Gaden og naar langt ind paa den gamle Kirkegaards Grund. Gaarden hed i det 17. Aarh. sammen med nuv. Nr. 36 Kandestø-bergaarden og en Gang, som med en Række Smaahuse førte ind der, Kandestøbergangen. (note: Se Kbhvns. Dipl. II p. 828 og III p. 711 og O. Nielsen, Kbhvn. IV p. 435.) I Gangen laa Klaus Kandestøbers og Søren Eilertsens Boliger, hvorfor den ogsaa senere kaldtes »Søren EilertsensGang«. Der tales ogsaa om »Smøregangen«. Ifl. O.

Nielsen (Kbhvn. IV p. 13—14) laa der paa Lindens nuv. Plads nogle fattige Sjøleboder, kaldede »Smøreboderne«, fordi de brugtes som Kureresteder for smittede Personer.) Denne er gaaet ind paa Nordsiden af Indgangen til Kirkegaarden og nævnes endnu op i det 18. Aarh.; den og dens Smaa-huse er vistnok forsvundet i 1728, da hele Kvarteret brændte. Gennem en anden, Willum Fuirens (Fyhrens) Gang, der førte ind fra Peder Huitfeldtstræde, har der vistnok ogsaa været Indgang til Kirkegaarden. Gangen nævnes i Kbhvns. Dipl. (VI p. 294) og ses paa Geddes Planer og i Opmaalingsbøgerne — den herved 4 Al. brede og o. 39 Al. lange Gang førte ind til en Gaardsplads eller Have, »Fuirens Gaard« —, og endnu skelnes tydeligt dens Beliggenhed mellem nuv. Nr. 7 og 9, hvor et lavt Skur viser Indgangen.

Kirkegaardens Navn stammer utvivlsomt fra det Gæst-giversted, der eksisterede før dens Anlæggelse. (*note: I 1710 udpeger Magistraten blandt de Huse. Der kunde indrettes til at optage de saarede fra Slaget ved Helsingborg, »Linden i Fiolstræde, et Værtshus med Have« (O. Nielsen, Kbhvn. IV p. 468).* Senere i alt Fald var »Lind« dog en almindelig Betegnelse for de enkelte Afdelinger paa en fælles Kirkegaard. Paa Nørrebro's Assistenskirkegaard nævnes »Frue Lind«, »Trinitatis Lind« osv. Kirkegaarden ved Holmens Kirke kaldtes ogsaa i sin Tid »Linden«.

I øvrigt var Kirkegaarden, der var 6587 q Al. (*ved Nedlæggelsen den største af alle Assistenskirkegaardene*), paa alle Sider omgivet af for det meste mindre Huse undtagen mod Syd, hvor den grænsede op til en stor Ejendom med Have, der vendte ud til Skidenstræde og en Tid lang ejedes af Konferensraad Michael Hieronymus Basballe til hans Død 1762; det er den Grund, paa hvilken senere den jødiske Stiftelse »Meyers Minde« og derefter Synagogen blev opført. Tømrermestrenes Lavshus i Peder Huitfeldtstræde stødte ogsaa op til Kirkegaarden.

Dens Historie maa ikke søges i Raadstueprotokollerne — thi Linden saavel som Trinitatis Assistenskirkegaard stod ikke under Magistratens, men under Universitetets Patronat, og det var først 1757, at Arealerne overlodes Magistraten som Vederlag for de Parceller, Kirkerne fik paa den nye Assistenskirkegaard paa Nørrebro —, men i den omhyggeligt og smukt førte Begravelsesbog, som indeholder en Beretning om dens Tilblivelse og Afskrift af flere Dokumenter vedrørende dens Historie i den første Tid (*note: Hvor ikke udtrykkeligt andet er angivet, er Kirkebogen Kilden til det følgende*).

Initiativet til at udvide Frue Kirkes Begravelsesplads udgik fra Professor Poul Vinding, idet han 10. Aug. foreslog Sundhedskommissionen, at Kirken skulde købe »Fuirens Have« i St. Pederstræde. Men da man ikke kunde komme overens med Ejeren, fandt man hurtig en ny Plads, »da der ikke vil være Plads mere paa den gamle Kirkegaard om 14 Dage, hvis Pesten bliver ved«, som Vinding siger, og allerede 12. Aug. afsluttede Niels Jakobsen Nigler, der som Kirkeværge tog ivrigt. Del i Kirkegaardens Anlæg og indtil 1725, da han tog sin Afsked, viste den megen Interesse, Købet med Murmestervend Johan Kalle for 3816 Rd. 4. Mk. af hans »Gaard, Grund og Ejendom Linden kaldet med tilliggende Haveplads og derpaa staaende Frugttræer«. Man lod straks ”med al mulig Flid og ikke ringe Bekostning Pladsen det bedste, som ske kunde udi disse bedrøvelige Tider, da Arbejdsfolk ej var her for Penge at bekomme, gøre ryddelig og bekvem til Ligenes Nedsættelse”, og Dagen efter, den 13. Aug., altsaa som den første af de fem Pestkirkegaarde, blev den højtidelig indviet af Sognepræsten, Professor Jakob Christensen Lodberg i Overværelse af en Repræsentant

for Universitetet og af køben-havnske Præster. Samme Eftermiddag jordedes det første Lig, nemlig Frue Kirkes første Assistenspræst Laurids Sandager, der var død samme Morgen. Han korn til at hvile midt paa Pladsen lige for Indgangen (hvor ogsaa det sidste Lig, en 78-aarig Arbejdsmand, blev nedsat 4. Novbr. 1760), og Vinding lod lægge en Ligsten paa Graven (Note: Indskriften lød: 'Herunder hviler hæderlig og meget vellærde Mand Hr. Laurids Sandager, forrige Assistenspræst udi vor Frue Sogns Menighed i den bedrøvelige og smitsomme Sygdoms Tid, som døde udi sit Kald og Embede den 13. August 1711, og var hans Lig det første, der blev der nedsat i den nye Kirkegaard den samme Aften, som han døde om Morgenen, da den velbe-meldte Vor Frue nye Kirkegaard var med christelige Ceremonier blevet indviet, hvorfor Kirken og ham til Amindelse har ladet bekoste denne Ligsten. Gud give ham og alle Guds Børn en glædelig Opstandelse«.).

Sandager og hans to Efterfølgere som Hjælpepræster under Pesten, Anders Rostock (bege. 6/9) og Niels Nyegaard (5/10), hører vel til de fornemste Personer, der har fundet deres sidste Hvilested her. Flere af de Studenter, der under Pesten var antagne som Ligbærere, blev ogsaa begravede paa Kirkegaarden; den første varelogens Emmichsen fra Regensen (15/8). Hvor stærkt den benyttedes i Pestens Tid, kan ses af, at der i August begra-vedes 418 og i Septbr. 673, medens Tallet i Oktbr. sank til 186, i Novbr. til 30 og i hele Aaret 1712 til 43. For at forstaa dette lille Tal maa man vide, at det mindst i det første Aar var forbudt paa Kirkegaardene at aabne Grave, hvori der havde været Pestlig. Ellers begravedes der om-kring 150 aarlig (1759 endog 173). I øvrigt er det, som paa de andre Kirkegaarde, Fattigfolk, Smaaborgere og deres Familie og en Mængde smaa Børn. Det er kun faa, man lægger Mærke til, som nogle Prokuratorer, fhv. Byskriver i Maribo Jens Nielsen Schierbech (45 Aar, 1739) og Cathrine Giintelberg, Amtsforvalter Gjørups Enke (58 Aar, 1748).

Kirken søgte vistnok, i alt Fald i Wigers Tid, at holde god Orden derinde, for saa vidt det i det hele taget lod sig gøre. Thi den havde at trækkes med de samme Plageaander som Magistraten: Naboerne, og det lader til, at de tilgrænsende Smaaejendomme med deres brogede Befolkning har haft usædvanlig mange »Udsigter«, hvorfra der baade kunde kastes og kravles ind paa Kirkegaarden. I Jan. 1716 forbød man Maren Peder Børgesens i Peder Huitfeldtstræde at have Laage i sit Plankeværk ind til Linden og dens Brønd »paa Grund af Urenligheden fra hendes og hendes Folks Ind- og Udløb med anden mere Uterlighed, som bevises og den Dag i Dag ses kan«. Værre var det med Maler Lorents Michelsen og hans stridbare Madam i samme Gade. »Vi har erfaret, at I meget ilde misbruger den Laage, som I for nogle Aar siden har ladet gøre paa Eders Plankeværk ud til Linden, og derved foraarsager haade Naboerne og Kir-kegaarden stor Ulejlighed, Fortræd og Skade, idet I ikke alene med Eders Hustru og Husfolk tilegner Eder fri Indgang paa Kirkens Plads ved Dag og Nat ikke alene til at bruge Kirkens Brønd, men endog til at drage Snore derinde til at hænge Klæder paa og til at indføre Eders Skarn og Urenlighed paa og gøre Eder Pladsen til Eders Brug og Kommoditet saa nyttig, som det kunde være Eders egen, da I dog ikke ejer et Sandskorn derudi, hvilket har afskrækket en Købmand, som stod i Færd med at købe et der bygget Hus af Kirken«. Man slog derfor Brædder for Laagen, men Michelsen og hans Kone brød dem fra, og da man atter befalede, at den skulde stænges, udskældte hun Betjenten og sagde, at hun vilde bryde Laagen op, saa tit det skulde være. »For nu at blive fri for den Ufred og faa sine Ejendomme solgte og employerede« lod Kirken Notarius publicus nedlægge Forbud mod Laagen

og spørge, hvad Ret Michelsen havde til den og til sine og Konens Voldshandlinger. Manden sagde til Notarius, at han ikke gad svare paa saadan noget; men han har vistnok, i alt Fald for en Tid, maattet holde sin Kone fra at pille ved Brædderne. I 1722 fik Brygger Jørgen Jensen Lund, der ejede Kandestøbergangen med dens Smaahuse, et venligt Tilhold om, at hans Lejere skulde holde deres Udsigter lukkede og ikke kaste deres Skarn og Urenlighed ud paa Kirkegaarden, hvilket især skete fra de »nedrige« Vinduer, »til Inkommodation for det hellige Sted som en Fredens Kirkegaard« ; men da det ikke frugtede trods Lunds gode Løfter, blev Forbudet gentaget Aaret efter i langt skrapere Form.

Saa tier Kirkebogen, og man hører ikke noget mere, før Kirkegaarden er nedlagt og Arealet overladt Magi-straten. Men ved at læse mellem Linierne i de Oplys-ninger, som Universitetets Rektor, Professor J. C. Kall, i Maj 1762 sendte Magistraten paa Opfordring (Pk.), ser man, at de lærde Herrer lige saa lidt har været Karl for deres Hat som Byens vise Fædre, og at Nabo-erne ikke har nægtet sig noget. Kall fortæller, at hans Forgænger som Kurator for Kirken 1749 havde taget en Bytingsdom over dem, som havde Laager og Udsigter, at de skulde lukkes, men skønt Konventhuset ofte havde erindret om det, havde Kall dog ikke ladet den eksekvere »for ikke at ruinere de gode Folk, som nok mestendels var fattige«. Men da Konferensraad Bashalle imidlertid gentagne Gange havde klaget over de Uordner, der fandt Sted derinde, havde Kall været nødt til at stevne dem i 1756 for at forebygge videre Uordner; han havde dog ikke ladet fælde Dorn over dem, men kun søgt at hæmme de alvorligste Misbrug ved at lade dem udstede Reverser og betale en ringe aarlig Afgift for at beholde Vinduerne paa visse Betingelser. Ved Skrivelsen ligger saadanne otte, omtrent enslydende Reverser. Blot een skal omtales her. Brændevinsbrænder Bertel Jørgensen Bang, der ejede Huset paa den nordre Side af Indgan-gen Kirkegaarden, hvor tidligere Kandestøbergangen gik, og hvis Soldaterindkvartering vistnok bravt havde diverteret sig her ligesom Garderne i Landgreven, skulde betale aarlig 4 Rd. for at beholde sine 32 Vinduer, mod at der sattes Jærnstænger i dem, saa at ingen kunde krybe ind paa Kirkegaarden, og mod at han lovede, at der ikke blev kastet Skarn ind, og at Vinduerne kun blev aabnede, naar de skulde repareres.

For øvrigt var det Studenternes Ret og Pligt til Ligbæring under de forandrede Forhold ved Anlæggen af Nørrebro Assistenskirkegaard, der mest inter-esserede Konsistorium og var Genstand for vidtløftige Underhandlinger med Magistraten (se »Fra Arkiv og Museum IV p. 450 flg.).

Grunden blev efterhaanden bortsolgt til Naboerne; Bertel Bang fik saaledes Stykket ud til Fiolstræde, hvor nu Gæstgiveristedet ligger. I 1763 blev det bestemt (Rpr. s/9), at Arealerne ikke maatte bebygges før 1780, og at de af Ejerne skulde indhegnes inden Juni 1764. Men hvad der gjaldt for Jørgen Hattemager, gjaldt nok ikke for Kong Salomon. Thi 1766 (Rpr. "is) klagede Beboerne i Rosengaarden, som havde købt Arealer, over, at den Del, der endnu tilhørte Byen, ikke var indhegnet, og at den var Tumbleplads for slette Folk og Dreng, som kastede Skarn ind i deres Huse og skød med Nøglebøsser.

IV.

Trinitatis Kirkes Assistenskirkegaard, som ikke havde noget eget Navn, laa i den østlige Del af Karreen mellem Aabenraa, Slippen eller Landemærket, Gotersgade og Rosenborggade. Indgangen med et næsten 8 Al. bredt og omtrent 14 Al. dybt Portrum var fra Gotersgade -mellem nuv. Nr. 89 og 91 nær ved Hjørnet af Slipper. At den i Kirkebogen snart kaldes »den ny Jord i Aaben-raa«, snart »de fattiges Gaard i Gotersgade«, kunde tyde paa, at der ogsaa har været Indgang fra Aabenraa paa Geddes Planer ses rigtignok ingen, men derfor kan der godt have været Gennemgang i en af de smaa Ejedomme i denne Gade. Den var paa alle fire Sider indesluttet af smaa Huse, kun mod Vest henad til Reformert Kirkes Grund laa der en større Gaardsplads eller Have

Kirken købte den 3448 Al. store Grund for 2700 Rd. af Henrik Vogth uden østerport, »Brandvisitor i H» Majs. Tjeneste« (Mansa p. 136). Den første Jordfæstelse fandt Sted 19. Aug. 1711, den sidste 4. Novbr. 1760. Af de Studenter, der døde som Ligbærere under Pesten. blev en Del begravede her, den første var Rasmus Trane (23. Aug.). Men ellers frembyder Kirkebogen lidet af Interesse; den er sjusket ført, og tilmed er det ofte vanskeligt at se, hvad der vedkommer den nye og hvad den gamle Kirkegaard.

I det hele er det meget lidt, man faar at vide om den, da den ligesom Linden stod under Universitetets Pa-tronat. Man hører intet om dens Beplantning og øvrige Indretning, ja ikke engang om de sædvanlige Stridigheder med Naboerne er der noget bevaret, skønt man kan være sikker paa, at Krigen lige saa godt har raset her som paa de andre Steder. Da nemlig Magistraten havde faaet overladt Grunden og spurgte om Besked ligesom ved Linden, svarede Kirkepatronen, Professor Hans Peter Anchersen i Maj 1762 (Pk.), at han efter sin Formand Gram ikke havde fundet Reverser eller andre Dokumenter angaaende Laager og Udsigter, men maaske var saadanne Papirer forkomne efter Branden 1728 ((la hele Kvarterel omkring Kirkegaarden gik op i Luer). At de er gaaede tabte, er vel sikkert nok, men det maa være sket senere, da det var omkring 1750, at Patronatet skred ind mod Naboerne ved Linden ligesom ved de andre Kirkegaarde. En af Naboerne. Komman-der i Marinen Jørgen Frederik Leegaard (sikkert ikke den samme, soen i sin Tid boede i Borgergade), der ejede Huset paa den ene Side af Indgangen nærmest Slippen, var dog blevet begunstiget netop af Anehersen, idet han 1756 fik overladt et Stykke af Kirkegaarden ved sit Baghus mod en aarlig Afgift af 4 Rd. Da Grunden skulde sælges, vilde Leegaard købe dette indhegnede Stykke tillige med Portrunumet. som og-saa var blevet benyttet til Begravelser, et godt Vidnesbyrd om, hvor overfyldt Kirkegaarden har været. Men her fik lian en slem Konkurrent i Premierlieutenant Carl Philip v. Holet:, der ejede Huset paa den anden Side af Indgangen, og Enden paa det blev, at de fik hver Halsdelen af Portrummet. De to tik i det hele Broderparten al' Arealet, del øvrige fordeles i smaa Parceller til Husejerne i Slippen og Aabenraa.

Hist og her i Randstueprotokollerne er der dog Vidnesbyrd om Smaafolks Misfornøjelse med den Maade, hvorpaa man for frem paa Kirkegaarden. I 1759 (Rpr. 5/8) klagede nogle, der havde Begravelser derinde, over Tømremester Jens Christensen Ruus, som havde indkørt og tilhugget Materialer til Mølleredskaber; han havde rammet Pæle tæers gennem Kisterne og ruineret

Gravene. Det var unægteligt et stift Stykke, saa meget mere som han slet ikke var Nabo, men boede et godt Stykke derfra i Gothersgade. Eller en Undersøgelse af Politimesteren blev del paahudt ham at gøre Gravene i Stand igen. Arealerne var bleene solgte paa de sædvanlig, Betingelser. at der ikke maatte graves eller bygges før ved 1780. Alen det overholdtes ikke. Allerede 1763 (Rpr. 18/ 4) fik Holck Lov til al bygge paa sin Del af Portrummet, og 1774 begyndte en af Naboerne af foretage Udgravninger til en ny grundmuret Bygning. Flere Borgere indgav Klage og bad om, at deres afdøde Ven-ners Ben maatte hvile i Fred til den fastsatte Tid. Men det hjalp ikke. Stadsbygmesteren og Kirkeværgerne afgav deres Skøn, og "forblev det derved" (Rpr. 18/7).